Vol. 6, Issue 3, Serial Number 23, 2026, pp. 75-93

Semnan University

Journal of Applied Arts

Journal Homepage: https://aaj.semnan.ac.ir
ISSN: 2821-0670

Scientific– Research Article

A Study on The Formal Structure of The Lachak and Toranj Carpets of The Nahavand Region (Based on Their Documentation in The Last 5 Decades)

Zhaleh Abbasi [1], Ali Vandshoari [2] (Corresponding Author), Maryam Motafaker Azad [3]

[1] Master's Degree Graduate, Department of Carpet, Faculty of Carpet, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

[2] Associate Professor, Department of Carpet, Faculty of Carpet, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

[3] Assistant Professor, Department of Carpet, Faculty of Carpet, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

(Received: 03.06.2025, Revised: 05.10.2025, Accepted: 05.10.2025)

https://doi.org/10.22075/aaj.2025.37953.1370

Abstract

The art of Iranian carpet weaving, with its long-standing history, encompasses a variety of weaving regions, historically categorized by their prevalent styles as urban, rural, and nomadic carpets. Iranian carpet is a regional and ethnic art form, and this diversity in weaving regions has led to the formation of a diverse structure of carpet designs and motifs. Each region, carrying its own unique identity and ethnic components, possesses specific elements and motifs that have contributed to structural transformations in carpet weaving. In general, Iranian carpets can be classified into two major groups: nomadic carpets and rural/urban carpets. Urban and rural carpets are typically woven in fixed workshops, and their weaving quality varies from the coarsest to the finest types. Older rural Iranian carpets, much like nomadic weavings, were either woven intuitively (mental weaving) or by using "Ornak" (cartoons/patterns). In the contemporary period, specifically from the 1940s onwards, this method gradually changed due to transformations in rural life and increased connections with major urban centers, leading to the use of patterns and the rise of urban-style carpet weaving in villages.Since carpet weaving is prevalent in various regions of Iran, and each region has its own specific design and motif, Nahavand is considered one of the important regions for rural-style carpet weaving with a distinct indigenous identity. Key characteristics of Nahavand carpets include large dimensions, narrow "do-zar'i" (two-zar) sizes, wide borders, and rarely "zar-o-nim" sizes, often featuring relatively sharp red and blue tones. Among these, the Nahavand region is known for a diverse variety of carpets, including a range of *Lachak-Toranj* (corner and medallion) designs. Due to their specific characteristics, Nahavand's *Lachak-Toranj* carpets are easily distinguishable from similar designs in neighboring areas. The most famous pattern of this city and its surrounding villages is known as "Seh-Gol" (three flowers) or "Seh-Kalleh" (three heads), with the best examples woven in the villages of Oshvand (east of Nahavand) and Zaramin (south of Nahavand).The main issue of the present study is to understand the formal structure of *Lachak-Toranj* carpets in the Nahavand region in order to document the carpets of this area over the past five decades. Therefore, the goal of this research is to examine the structure of designs and motifs and to recognize the diversity of carpets in the Nahavand region. This study seeks to answer the primary question: How has the *Lachak-Toranj* design been manifested in Nahavand carpets? It aims to identify and introduce the carpets designed and woven in this region from five decades ago to the present, with a specific focus on the importance of *Lachak-Toranj* designs. The significance of this topic lies in the need to familiarize ourselves with the motifs and specific designs of this region through documentation. Furthermore, despite the importance of identifying these carpets, no comprehensive research has yet been conducted to classify them. Therefore, this study addresses the formal transformations that have occurred in Nahavand's *Lachak-Toranj* carpets over the last five decades and investigates the design, motifs, and diversity in their formal structure. Since this region has not been immune to contemporary changes, carpets with specific regional components have been shaped under the influence of these developments. Data collection was performed using library research, field studies, and the gathering of visual documents. The results of this study indicate that carpets in this region, following a rural style, consist of geometric ("broken") motifs. Despite their simple patterns, these rural carpets possess a component of diversity. Plant and animal motifs, such as birds, objects, and vases, are also present. In the Nahavand region, various villages—including Borjak, Bansareh, Dehlaq, Zaramin, Kalleh Khan, and Oshvand—feature nineteen distinct designs, utilizing structures such as *Lachak-Toranj*, *Toranj-dar* (medallion), *Derakhti* (tree-pattern), *Afshan* (scattered), and *Mehrabi* (prayer niche) arranged sequentially or superimposed. Among these, the *Barg-e Bidi* (willow leaf), *Tofangi* (gun), and *Taghari* (pot) designs have fallen out of use. Consequently, the majority of carpets feature a *Lachak-Toranj* structure, with the highest number of samples originating from the village of Oshvand. By studying the regional designs, it became clear that *Lachak-Toranj* carpets have represented indigenous motifs along with naturalistic elements within a geometric formal structure.

Keywords: Carpet Nahavand, Bergamot Leaf Design, Bergamot Design, Documentary, Geometric Patterns.

1- Email: zhaleh68a@gmail.com
2- Email: a.vandshoari@tabriziau.ac.ir
3- Email: m.motafakker@tabriziau.ac.ir

How to cite: Abbasi, Z. h.; Vandshoari, A. and Motafaker Azad, M. (2026). A Study on The Formal Structure of The Lachak and Toranj Carpets of The Nahavand Region (Based on Their Documentation in The Last 5 Decades), *Journal of Applied Arts*, 6(3), 75-93. Doi: 10.22075/aaj.2025.37953.1370

© 2026 The Author(s). Journal of Applied Arts is published by Semnan University Press. This is an open-access article under the CC-BY 4.0 license. (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

مقاله علمی- پژوهشی

پژوهشی در ساختار فرمی فرش‌های لچک و ترنج‌دار منطقه نهاوند (بر اساس مستندنگاری آن‌ها در ۵ دهه اخیر)

ژاله عباسی [۱]
علی وندشعاری (نویسنده مسئول) [۲]
مریم متفکرآزاد [۳]

[۱] دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد، گروه فرش، دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
[۲] دانشیار، گروه فرش، دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.
[۳] استادیار، گروه فرش، دانشکده فرش، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۳/۱۳، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۷/۱۳، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۴/۰۷/۱۳)
https://doi.org/10.22075/aaj.2025.37953.1370

چکیده

هنر فرش‌بافی ایران با قدمتی دیرینه از مؤلفه تنوع مناطق بافت (فرش‌های شهری، روستایی و عشایری) برخوردار است، بر این اساس فرش ایرانی در سه سبک فرش‌های شهری، روستایی و عشایری تقسیم‌بندی می‌شود. از آن‌جا که فرش‌بافی در مناطق مختلف ایران رواج و هر منطقه طرح و نقش مخصوص به خود را داشته؛ شهرستان نهاوند از جمله مناطق مهم فرش‌بافی است. مسئله‌ی اصلی پژوهش حاضر شناخت ساختار فرمی فرش‌های لچک ترنج‌دار منطقه نهاوند در جهت مستندنگاری فرش‌های این منطقه در ۵ دهه اخیر است. لذا هدف از این پژوهش بررسی ساختار طرح و نقش و شناخت تنوع فرش‌های منطقه نهاوند است. سؤال اصلی این پژوهش طرح لچک و ترنج در فرش‌های نهاوند به چه صورتی نمود یافته‌است؟ از این‌رو گردآوری اطلاعات به روش اسنادی و شناسایی نمونه فرش‌ها و گردآوری اسناد تصویری به روش میدانی انجام یافته‌است. نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که فرش‌های این منطقه با شیوه روستایی متشکل از نقوش شکسته تشکیل شده‌اند. فرش‌های روستایی این منطقه علی‌رغم نقوش ساده از مؤلفه تنوع برخوردار می‌باشند. در میان نقوش نباتی و حیوانی همچون پرنده، اشیاء و گلدان نیز دیده می‌شود. در منطقه نهاوند روستاهای مختلف بُرجک، بانسَره، دِهلَق، زرامین، کله‌خان و عُشوند دارای نوزده طرح بوده که از ساختار لچک ترنج، ترنج‌دار، درختی، افشان، محرابی، پشت سرهم یا سرهم‌سوار برخوردار هستند. در این میان سه طرح برگ‌بیدی، تفنگی و تَقاری از گردونه بافت خارج گردیده‌اند. لذا بیشترین فرش‌ها ساختار «لچک- ترنج» داشته‌اند که بیشترین تعداد نمونه متعلق به روستای عُشوند است. با مطالعه طرح‌های منطقه، مشخص گردید که فرش‌های لچک و ترنج با نقش‌مایه‌های بومی به‌همراه کاربست عناصر طبیعت‌گرا در قالب ساختار فرمی هندسی بازنمود یافته‌اند.

واژه‌های کلیدی: فرش نهاوند، طرح لچک ترنج، طرح ترنج‌دار، مستندنگاری، نقوش هندسی.

1- Email: zhaleh68a@gmail.com
2- Email: a.vandshoari@tabriziau.ac.ir
3- Email: m.motafakker@tabriziau.ac.ir

شیوه ارجاع به این مقاله: عباسی، ژاله؛ وندشعاری، علی و متفکرآزاد، مریم. (۱۴۰۵). پژوهشی در ساختار فرمی فرش‌های لچک و ترنج‌دار منطقه نهاوند (بر اساس مستندنگاری آن‌ها در ۵ دهه اخیر)، *نشریه هنرهای کاربردی*، ۶(۳)، ۹۳-۷۵.
Doi: 10.22075/aaj.2025.37953.1370
© 2026 The Author(s). Journal of Applied Arts is published by Semnan University Press. This is an open-access article under the CC-BY 4.0 license. (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

مقدمه

فرش ایرانی هنری منطقه‌ای و قومی است که ردپای نیازها و خواسته‌های جمعی اقوام مختلف -علی‌الخصوص در بافته‌های ایلیاتی- به‌وضوح در آن می‌توان دید. تنوع مناطق بافت فرش موجب شکل‌گیری ساختار متنوعی از طرح‌ها و نقش‌مایه‌ها فرش ایرانی گردیده‌است. هر یک از مناطق بافت فرش با مؤلفه‌های هویتی و قومی عناصر و نقش‌مایه‌هایی مختص به خود را در برداشته و موجب شکل‌گیری تحول ساختاری در فرش‌بافی گردیده‌اند. به‌طورکلی فرش ایرانی را از نظرگاه مراکز بافت می‌توان در دو گروه بزرگ فرش‌های ایلیاتی و فرش‌های روستایی و شهری طبقه‌بندی نمود. فرش‌های روستایی و شهری به‌طور معمول در کارگاه‌های ثابت بافته می‌شوند و کیفیت بافت آن‌ها از ضخیم‌ترین تا ظریف‌ترین نوع ممکن متغیر است. از این‌رو فرش‌های مراکز شهری اکثراً دارای نقشه بوده و نسبت به فرش‌های روستایی‌باف کیفیت بهتری دارند (نصیری، ۱۳۷۴: ۵۷). فرش‌های قدیمی روستایی‌باف ایران نیز همچون بافته‌های عشایری، ذهنی‌باف بوده و یا با استفاده از اُرنک[۱] بافته می‌شدند. این شیوه در دوره‌ی معاصر و به‌طور مشخص از سال‌های ۱۳۲۰، به‌تدریج با تغییر و تحولاتی که در ساختار زندگی روستایی و ارتباط با مراکز بزرگ شهرنشینی به وجود آمد تغییراتی یافت و استفاده از نقشه و حتی بافت قالی‌های شهری‌باف در روستاها رونق بیشتری یافت. این احتمال همواره باقی است که تنوع و تعدد مراکز روستایی‌باف ایران بسیار بیشتر از موقعیت آن در دوره معاصر بوده باشد (ژوله، ۱۴۰۰: ۴۷). همواره به‌دلیل افزوده شدن مؤلفه‌هایی در ساختار جوامع، تحول در نظام شهری و روستایی رخ نموده و این امر موجب تغییر و تحول در ساختار شکل‌گیری و رواج فرش‌بافی گردیده‌است. لذا در مناطق مختلف بافت اعم از عشایری، روستایی و شهری تحولاتی رخ نموده و فرش‌های شکل گرفته در نظام تولید جدید نیز از این امر مجزا نیستند. بنابراین اهمیت پرداختن به فرش‌بافی در مناطق مختلف روستایی و شهری‌باف در عصر معاصر دوچندان می‌باشد. فرش‌بافی در شهرستان نهاوند[۲] که از نوع روستایی‌بافت بوده؛ از مؤلفه‌های ویژه‌ای برخوردار می‌باشد. از آن جمله می‌توان به بافت فرش‌هایی در اندازه‌های بزرگ و دو ذرعی[۳] باریک و کناره‌های پهن و به ندرت ذرع و نیم با رنگ‌های به نسبت تند قرمز و آبی اشاره نمود. در این میان منطقه نهاوند از انواع متنوعی از فرش‌ها با تنوعی از فرش‌های لچک و ترنج‌دار[۴] شناخته شده‌است. فرش‌های لچک و ترنج‌دار نهاوند به‌دلیل برخورداری از مشخصه‌ی ویژه، به سهولت از طرح‌های مشابه در نواحی مجاور تشخیص داده می‌شوند. به این کیفیت که موتیف‌ها و دسته‌گل‌های حاشیه در فواصل معین با شکافتن نوارهای محافظ حاشیه در زمینه فرش تداخل می‌نمایند و این کیفیتی است که در طرح‌های مناطق مجاور کمتر دیده می‌شود (نصیری، ۱۳۷۴: ۱۲۸). معروف‌ترین نقش این شهر و روستاهای اطراف آن معروف به سه‌گل یا سه‌کله می‌باشد که بهترین نوع آن در روستاهای عشوند و زرامین که اولی در شرق و دومی در جنوب نهاوند قرار دارد بافته می‌شود.

هدف اصلی پژوهش حاضر شناسایی و معرفی دقیق‌تر فرش‌هایی که از ۵ دهه قبل تا به امروز در منطقه نهاوند طراحی و بافته شده‌اند که در این میان فرش‌های طرح لچک و ترنج حائز اهمیت است. اهمیت

---

[۱] یک قطعه الگوی بافته شده فرش است که به جای نقشه از آن استفاده می‌شود.

[۲] شهرستان نهاوند، در ۴۵۲ کیلومتری غرب تهران بین مَلایر، همدان، خرم‌آباد و کرمانشاه واقع شده و جزء سرزمین‌هایی است که در گذشته به آن ماد یا ماه گفته می‌شد. نهاوند از سوی شمال و جنوب بین دو رشته کوه قرار دارد که رودخانه‌ی بزرگ گاماسیاب از آن‌ها سرچشمه می‌گیرد.

[۳] فرش به قطع ۲×۱/۲۰ متر که در ازای آن گاهی به ۲/۲۰ و پهنای آن به ۱/۳۰ تا ۱/۴۰ متر نیز می‌رسد. اندازه دو ذرعی «کرمان» ۱/۲۰×۲/ و «همدان» ۱/۲۵×۲/ متر است.

[۴] طرحی بسیار پرکاربرد، زیبا و معروف در فرش ایران که یادگار مکتب شاه‌عباسی است و در آن، از لچک و ترنج، به‌عنوان یکی از شناسه‌های طرح استفاده می‌شود.

این موضوع بدان جهت است که با مستندنگاری طرح‌های مختص این منطقه و نقش‌مایه‌های به‌کاررفته در آن‌ها از ۵ دهه پیش تا به امروز آشنا شویم. مسئله‌ای که باعث مستندنگاری فرش‌های این منطقه گردیده، علاوه‌بر اهمیت شناخت فرش‌های این منطقه، تاکنون پژوهش جامعی که فرش‌های این منطقه را به‌طور کلی معرفی و طبقه‌بندی نماید صورت نگرفته‌است. از این‌رو این پژوهش جهت پاسخ به سؤال اصلی تغییر و تحولات فرمی رخ داده در فرش‌های لچک‌ترنج‌دار نهاوند در طی ۵ دهه اخیر چگونه بوده‌است؟ به چگونگی طرح، نقش و تنوع ساختار فرمی در فرش‌های لچک‌ترنج‌دار منطقه نهاوند پرداخته‌است. چرا که این منطقه بافت از تحولات عصر معاصر دور نبوده و تحت‌تأثیر این تغییر و تحولات فرش‌هایی با مؤلفه‌هایی مختص این منطقه شکل پذیرفته‌اند.

پیشینه پژوهش

مطالعات مختلفی پیرامون تنوع منطقه‌ای فرش‌بافی ایران در جهت شناخت و طبقه‌بندی مؤلفه‌های فرش‌های مناطق بافت انجام یافته‌است. در منابع زیر در مورد فرش همدان و منطقه نهاوند مطالعاتی انجام یافته‌است:

احمد دانشگر در کتاب «دانشنامه فرش ایران» (۱۳۹۵)، به این موضوع که بیشترین ساختار فرش نهاوند لچک ترنج است و طرح معروف آن سه‌گل است، همچنین رنگ و شیوه بافت فرش نهاوند پرداخته و این‌که اخیراً دوپودبافی نیز در این ناحیه متداول شده‌است. که در این پژوهش ما دامنه پژوهش را وسیع‌تر کرده و علاوه‌بر این‌که پرداختن به طرح معروف نهاوند سایر طرح‌های منطقه را نیز شناسایی و مشخص می‌کنیم. مهلا زیاد در پایان‌نامه‌ای با عنوان «مطالعه تحلیلی عناصر شکل‌دهنده قالی‌های روستایی ایران (با تأکید بر قالی همدان)» (۱۳۹۵)، به ویژگی‌های عمومی و جغرافیایی همدان، ویژگی‌های قالی‌های روستایی و سبک روستایی می‌پردازد. نعیمه جلیلیان در پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی نقوش فرش روستایی‌بافت همدان» (۱۳۹۱)، به مباحث طرح‌های رایج در مناطق روستایی‌بافت همدان، رنگ و دسته‌بندی نقش‌مایه‌ها، ابعاد و اندازه فرش همدان پرداخته‌است. فریده طالب‌پور در مقاله‌ای با عنوان «بررسی ویژگی‌های قالی همدان» (۱۳۹۰)، با انتخاب نمونه‌هایی از فرش‌های مناطق همدان از جمله نهاوند به بررسی ویژگی‌ها، شیوه‌های بافت و رج‌شمار آن‌ها پرداخته‌است؛ که می‌تواند ما را در بررسی بهتر این قالی‌ها کمک کند. الهام عباسی در مقاله‌ای تحت عنوان «صنایع و فرش دست‌باف در نهاوند» (۱۳۸۹)، تاریخچه و مشخصات قالی‌های نهاوند را بیان نموده و به معروف‌ترین طرح‌ها و نقشه‌های به‌کاررفته در فرش نهاوند پرداخته‌است. تورج ژوله در کتاب «پژوهشی در فرش ایران» (۱۳۸۱)، به معروف‌ترین نقش فرش نهاوند که سه‌کله می‌باشد و بهترین آن که در روستاهای عُشوند و زرامین بافته می‌شود و نوع گره و بافت در نهاوند اشاره کرده که علاوه‌بر ترکی گره فارسی هم رواج دارد. شیرین صوراسرافیل در کتاب «تاریخ منقوش فرش همدان» (۱۳۷۵)، به بررسی تمامی حوزه‌های بافت استان همدان و طرح و نقش آن‌ها پرداخته‌است. علاوه‌بر منابع ذکر شده، مقالاتی مرتبط با فرش‌های روستایی و انواع طرح‌های از جمله طرح لچک و ترنج‌دار پرداخته‌اند: حاج‌محمدحسینی و همکاران در مقاله‌ای تحت عنوان «زیبایی‌شناسی فرش‌های روستایی ایران» (۱۳۸۴)، به وجود وجه مشترک در عناصر بصری فرش‌های روستایی اشاره نموده‌است. از این‌رو به تطابق فرش‌های روستایی با معماری سنتی بیان شده‌است. در مورد مطالعات طرح و نقش فرش ایرانی و طرح لچک و ترنج‌دار قانی در مقاله‌ای تحت عنوان «معناشناختی نقوش قالی‌های لچک و ترنج ایلام با رویکرد انسان‌شناسی فرش» (۱۴۰۱)، به قالی‌های روستایی و نیمه‌روستایی ایلام پرداخته‌اند. در این راستا به استفاده از دستاوردهای باستانی در قالی‌های این منطقه اشاره شده‌است که معانی اسطوره‌ای را نمایش داده شده‌است. در بررسی پیشینه پژوهش، علی‌رغم پژوهش‌های اندک انجام یافته در زمینه فرش‌بافی مناطق مختلف روستایی‌باف، تاکنون پژوهشی که به‌صورت کامل به معرفی

فرش‌های روستایی و از جمله فرش‌های نهاوند بپردازد صورت نگرفته؛ از این‌رو پژوهش حاضر به‌طور جامع و مبسوط به معرفی و شناخت فرش منطقه نهاوند به‌عنوان یکی از مراکز مهم فرش‌بافی روستایی ایران پرداخته و تنوع طرح لچک و ترنج‌دار این منطقه را در طی ۵ دهه اخیر مورد مطالعه قرار داده‌است. لذا از نظر جنبه به‌روزرسانی و نوآوری انواع طرح‌های معاصر این منطقه برمبنای مطالعه و شناخت طرح‌های سنتی حائز اهمیت می‌باشد.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی با راهبرد کیفی بوده که به‌شیوه توصیفی- تحلیلی انجام گرفته‌است. گردآوری اطلاعات مکتوب به‌صورت اسنادی بوده و جمع‌آوری و شناسایی نمونه فرش‌های مورد مطالعه به‌صورت میدانی است. جامعه آماری مورد بررسی ۱۶۱ نمونه در بین فرش‌های موجود با قدمت ۵ دهه اخیر که در بازدید از ۶ روستا از منطقه نهاوند عکاسی و یا از فرش‌فروشی‌های نهاوند اخذ شده‌است. انتخاب نمونه‌ها بر اساس قدمت فرش، کیفیت تصاویر و تنوع طرح‌ها بوده که در انتخاب تصاویر اهمیت تهیه و عکاسی از فرش‌ها مدنظر بوده‌است. بنابراین از جامعه آماری، از آن‌جا که از میان بیشترین فرش‌های منطقه نهاوند، بیشترین نمونه‌ها متعلق به روستای عُشوند و متعلق به طرح لچک ترنج‌دار و ترنج‌دار بوده، لذا نمونه آماری این پژوهش ۵ نمونه فرش روستای عشوند نهاوند بوده که وجه افتراق و وجه اشتراک از نظر تنوع طرح و نقش‌مایه با سایر فرش‌های منطقه را داشته‌اند، انتخاب، طبقه‌بندی و تحلیل قرار گرفته و تصاویر فرش‌های مشابه حذف گردید. شروع کار میدانی با شناسایی و بازدید از مناطق روستایی بافندگی بوده‌است.

مبانی نظری

شـــرح جامعه‌ی آماری و مناطق فرش‌بافی (روستایی) نهاوند

با توجه به مطالعات میدانی صورت گرفته در مناطق نهاوند کثرت تعداد فرش‌های این منطقه مشهود است که با توجه به جامعه آماری گسترده فرش‌های این منطقه، ۵ نمونه آماری از فرش‌های این منطقه بنابر تفکیک نوع طرح و نقش‌مایه‌های هر منطقه و کثرت طرح لچک و ترنج در منطقه عُشوند مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌است. انتخاب نمونه‌ها براساس قدمت فرش، کیفیت تصاویر و تنوع طرح بوده‌است. در نمودار (۱) فرش‌های شهرستان نهاوند بر طبق طبقه‌بندی ساختار فرمی در ۶ دسته قرار گرفته‌اند که از این میان طرح لچک ترنج‌دار و ترنج‌دار نمونه آماری مطالعه حاضر می‌باشند.

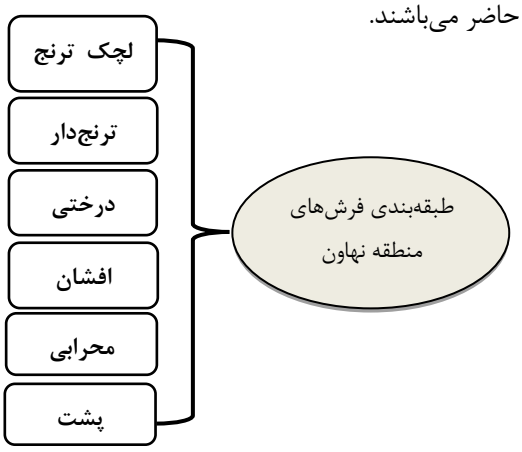

نمودار ۱- طبقه‌بندی فرش‌های منطقه نهاوند. منبع: (نگارندگان)

بر اساس مطالعات میدانی انجام یافته در جدول (۱) پراکندگی جغرافیایی طرح لچک ترنج‌دار و ترنج‌دار مناطق روستایی نهاوند ذکر گردیده‌است که به‌دلیل تنوع این نوع طرح‌ها در روستای عُشوند، نمونه آماری فرش‌های مطالعه حاضر بر این روستا متمرکز گردیده‌است.

جدول ۱- طبقه‌بندی ساختار فرش‌های شهرستان نهاوند. منبع: (نگارندگان)

طبقه‌بندی طرح و نقش فرش	نام طرح فرش‌های مورد بررسی در جامعه‌ی آماری
لچک ترنج‌دار	۱- کله‌گُلی یا گُل‌خار (روستای عُشوند) ۲- گلدانی‌عُشوندی (روستای عُشوند) ۳- برگ‌بیدی (روستای عُشوند) ۴- گُل‌حیدر یا گرگ‌حیدر (روستای گُل حیدر) ۵- تفنگی (روستای زاغه) ۶- گُل‌دستمالی یا خشتی بُرجک (روستای بُرجک) ۷- شیخ محمدخانی (روستای بُرجک) ۸- لچک‌سفید (روستای اَنجیره) ۹- نقشه قدیم لچک سفید (روستای انجیره) ۱۰- لچک سفید (روستای زَرامین‌سفلی) ۱۱- سماوری (روستای سُهران) ۱۲- درختی (روستای دِه‌چغایی).
ترنج‌دار	۱- تاریخی (روستای بانسَره) ۲- گلدانی (روستای اَنگشته) ۳- شکارگاه (روستای عُشوند) ۴- گلستان (روستای عُشوند).

شناخت فرش‌بافی منطقه نهاوند، با طبقه‌بندی و تعیین نوع فرش‌های این منطقه امکان‌پذیر است. انواع مناطق بافت، فرش ایران به سه گروه عشایری، روستایی و شهری‌باف طبقه‌بندی شده‌اند؛ در این میان فرش‌های همدان (شهرهایی چون نهاوند، ملایر، اراک و ...) از نظر طرح، نقش‌مایه و سبک بافت جزو فرش‌های روستایی‌باف منسوب می‌شوند. ذکر این نکته اساسی می‌نماید که گذشت زمان و تغییرات تاریخی-جغرافیایی در نوع فرش‌های مناطق تأثیرگذار بوده؛ به‌نحوی که هر نقطه از سرزمین ایران بنابر تحولات رخ داده، در جریانات متعددی همچون مهاجرت و وقایع تاریخی دچار تغییراتی گردیده و بر فرهنگ و هنر آن‌ها تأثیراتی داشته‌اند (ژوله، ۱۳۸۱: ۱۵۷). علی‌رغم تنوع فرش ایرانی، تفاوت نام‌گذاری شیوه طراحی و سبک فرش‌های مناطق مختلف، به‌دلیل کاربست دو شیوه متمایز در نقش‌مایه‌های فرش‌ها است. از این‌رو امروزه نیز در طراحی فرش‌های روستایی و شهری با وجود تنوع، دو شیوه متمایز با خطوط شکسته و خطوط گردان کاربرد دارد (یساولی، ۱۳۷۵: ۸۵). فرش‌های نهاوند به‌عنوان بخش مهمی از فرش‌های همدان که مهم‌ترین کانون فرش روستایی ایرانی بوده؛ از این قاعده مستثنی نبوده و استفاده از انواع طرح‌های گردان و شکسته در تنوعی از طرح‌های فرش‌بافی این منطقه مشهود است. «سیسل ادواردز از مشخصات کلی بافته‌های روستایی همدان به‌ویژگی گره، وزن پود و طرح اشاره می‌کند» (حاج‌محمدحسینی و همکاران، ۱۳۸۴: ۶۵). همان‌طور که در اغلب مناطق روستایی رایج بوده «فرش‌بافی روستایی بنا به سنت بر عهده زنان بوده و آن‌ها به‌همراه سایر وظایف، فرصتی را نیز به قالی‌بافی و نیز آموزش آن به فرزندان خود اختصاص می‌دادند» (همان: ۶۳)، لذا بافندگان نهاوند عمدتاً زنان هستند که نقوش اصیل و زیبایی را به طور ذهنی باف[5] از گذشته به یاد داشته و امروزه می‌بافند. با توجه به نمونه‌های مورد مطالعه در پژوهش حاضر از جمله مؤلفه‌های فرش‌های نهاوند می‌توان به رواج نقوش کله‌گلی عشوند، برگ بته‌ای، تاریخی و گل‌دستمالی برچک در روستاهای اُشون، کَلِه‌خان، بُن‌سره، بُرچک، زرآئین، توچغاز، آوَج‌زمان، کرتیل‌آباد و آبدز که در روستاهای دیگر بافته می‌شود، اشاره نمود. شیوه‌ی بافت فرش‌های نهاوند شبیه فرش‌های همدان است؛ لذا گره فرش‌ها عمدتاً ترکی و در برخی فارسی بر روی دارهای عمودی بافته می‌شود. فرش‌های نهاوند عمدتاً تک‌پود و از نوع پرز بلند و ضخیم و گوشتی هستند (صوراسرافیل، ۱۳۷۵: ۱۵۰). در برخی از فرش‌های نهاوند نقش حاشیه وارد زمینه شده‌است که با گره متقارن، به شیوه تک‌پود و روی تار و پود پنبه‌ای بافته می‌شوند (استون، ۱۳۹۱: ۳۵۷-۳۵۶). در شهرستان

[5] بافت بدون نقشه که به‌ویژه میان عشایر و روستاییان متداول است. بافنده در ذهنی‌بافی با توجه به طرح‌هایی که بارها نقوش آن را بافته، پیش‌زمینه‌های ذهنی و خواسته‌های خود، تصورهایش از اشیاء و منظره‌های موجود در اطراف خویش، اعتقادات و آداب‌ورسوم قبیله‌ای نقشی را در نظر می‌گیرد و بدون نقشه‌ی قبلی می‌بافد.

نهاوند، قالیچه‌ها اغلب با یک‌پود ضخیم بافته می‌شوند؛ چرا که اغلب حوزه‌های بافت فرش‌های روستایی از یک‌پود استفاده می‌کنند (حاج‌محمدحسینی، ۱۳۸۴: ۷۰) که امروزه در منطقه نهاوند دوپود بافی نیز رواج یافته‌است. در بافت آن‌ها از گره ترکی یا فارسی استفاده می‌شود و ابعاد ذرع و نیم و شش متری در بافت رایج‌است (طالب‌پور، ۱۳۹۰: ۲۸). فرش‌های نهاوند عموماً گره‌ی نامتقارن دارند و یک‌پود قهوه‌ای یا خاکستری رنگ از پس از هر رج می‌گذرد. تار از جنس نخ پنبه است که به شدت فشرده شده و پشت قالی بافتی برجسته دارد با تاری به رنگ روشن که کاملاً مشخص است. نوع پشمی که با وسواس در فرش‌های نهاوند استفاده شده موجب دوام و ماندگاری بسیار زیاد آن‌ها شده و در نهایت ارتقاء کیفیت فرش‌های نهاوند گردیده‌است. یکی‌دیگر از مشخصه‌های مهم فرش‌های نهاوند رنگ‌پردازی آن‌ها است، که در برخی از فرش‌ها قرمز کدر و رنگ خاکی در یک زمینه‌ی آبی تیره مهم‌ترین قسمت ساختار حاشیه‌ها را به خود اختصاص می‌دهند. البته فرش‌های نهاوند متعددی می‌توان یافت که از این قاعده تبعیت نمی‌کنند (عباسی، ۱۳۸۹: ۱۴۰). از این‌رو متن فرش‌ها عمدتاً سیاه است و رنگ‌های نارنجی و سرخ در آن به‌کاررفته است. البته امروزه مصرف پشم‌های محلی و مرغوب گذشته و رنگ‌های جوهری، نارنجی و سرخ‌های تند و زننده به مرغوبیت و زیبایی پراحساس فرش‌های نهاوند آسیب رسانیده‌است. این فرش‌ها هنوز به‌خاطر جوهره‌ی ذاتی و حفظ ویژگی‌های نقش و رنگ‌آمیزی خویش تا حدودی بازار پسند می‌باشند. از منظر طرح و نقش‌مایه‌ها این شهر مرکز فرش‌های بزرگی است که طرح آن‌ها برداشتی هندسی از طرح‌های ساروق است. به‌طور کلی فرش‌های نهاوند مساحتی برابر یک ذرع و نیم یا «کَلِگی[۶]» دارند. دارای طرح‌های بسیار زیبایی هستند با ظاهری خوشایند و دل‌نشین و ترنج ساده‌ای دارند به شکل یک دایره که در وسط آن گل سرخ بافته شده که در متن تعداد زیادی گل رز بر روی ساقه دیده می‌شود. رنگ‌های رایج‌تر آبی و قرمز برای زمینه و ترنج و کرم برای لچک‌ها است. حاشیه‌ی معمول متداول دارای طرح‌هایی شامل گل‌های رز و شاه‌عباسی نخلی‌ست که در آن میان دسته‌های گل نیز دیده می‌شود که به ساقه‌هایی متصل‌اند که به‌صورت زیگزاگ تمام حاشیه را در برگرفته‌اند. تولیدات مشابهی در مراکز مجاور عرضه می‌شود. در اوشوند قالی‌هایی منحصربه‌فرد تولید می‌شود که از روی شکل ترنج به راحتی قابل تشخیص است (صباحی، ۱۳۹۳: ۳۴۹). علاوه‌بر موارد ذکر شده، در شهرستان نهاوند فرش‌هایی در ابعاد بزرگ و دو ذرعی‌های باریک و کناره‌های پهن و ندرتاً ذرع و نیم با رنگ‌های تند قرمز و آبی بافته می‌شود.

از میان تنوع فرش‌های نهاوند، فرش‌های لچک و ترنج نهاوند از مشخصه‌ی ویژه‌ای برخوردار بوده که به سهولت از طرح‌های مشابه مجاور در نواحی مجاور تشخیص داده می‌شوند. از آن جمله نقش‌مایه‌ها و دسته‌گل‌های حاشیه است که در فواصل معین با شکافتن نوارهای محافظ حاشیه در زمینه فرش تداخل می‌نمایند و این کیفیتی است که در فرش‌های مناطق مجاور کمتر دیده می‌شود (نصیری، ۱۳۷۴: ۱۲۸). بر اساس مطالعه نمونه‌ها، فرش‌های لچک و ترنج منطقه نهاوند علی‌الخصوص روستای عُشوند از ساختار فرمی متنوعی از لچک و ترنج برخوردار است که با استفاده از تنوع نقش‌مایه‌های تجریدی و طبیعت‌گرا شکل گرفته‌است. به نحوی که شناسایی ساختار فرمی انواع طرح فرش‌های نهاوند با استفاده از آنالیز خطی

[۶] کناره، گلکی (سرانداز) و میان‌فرش این هر سه نوع فرش از قالیچه بزرگ‌تر و از قالی کوچک‌ترند. پیشتر این فرش‌ها را برای پوشاندن جای خالی و بدون قالی اتاق استفاده می‌کردند. برای پوشاندن سطح اصلی اتاق، از قالی و برای بالای کف اتاق، از سرانداز و برای سطح دو سوی کف اتاق، از کناره بهره می‌گرفتند. چنان‌چه باز هم جای خالی در اتاق باقی می‌ماند، از میان فرش که در بین دو کناره جای می‌گرفت، استفاده می‌کردند؛ با این‌که این رسم امروزه متداول نیست، ولی کناره هنوز مشتری دارد و اغلب در راهروها گسترده می‌شود. به هر حال، کناره بین ۲/۳ تا ۶ متر درازا و ۷۵ تا ۱۱۰ سانتی‌متر پهنا دارد. کناره‌های اردبیل، سراب، هریس، همدان و میمه شهرت دارند.

نمونه‌های مورد بررسی پژوهش حاضر، در هر طرح ترنج، لچک، متن، حاشیه و نقش‌مایه‌ها تفکیک و تحلیل شده‌اند که با بررسی آن‌ها می‌توان به ویژگی‌های فرمی فرش‌های روستای عُشوند دست یافت.

طبقه‌بندی و معرفـــی فرش‌های شهرستان نهاوند

با توجه به تنوع طرح و نقش فرش‌های لچک ترنج‌دار و ترنج‌دار نهاوند، در جدول (۲) نمونه‌های مورد مطالعه به تفکیک تنوع ساختار فرمی (انواع نقش‌مایه‌ها) قرار گرفته‌است.

جدول ۲- طبقه‌بندی فرش‌های لچک ترنج‌دار و ترنج‌دار در روستای عُشوند نهاوند. منبع: (نگارندگان)

طبقه‌بندی فرش‌های لچک ترنج‌دار روستای عشوند نهاوند		
تصویر ۱- طرح فرش کَلِه‌گُلی یا گُل‌خار، روستای عُشوند. منبع: (نگارندگان)	تصویر ۲- طرح فرش گلدانی عُشوندی، روستای عُشوند. منبع: (مجموعه شخصی یاسر کولیوند)	تصویر ۳- طرح فرش (برگ‌بیدی)، روستای عشوند. منبع: (مجموعه شخصی یاسر کولیوند)
طبقه‌بندی فرش‌های ترنج‌دار روستای عشوند نهاوند		
تصویر ۴- طرح فرش شکارگاهی، روستای عشوند. منبع: (نگارندگان)	تصویر ۵- طرح فرش گلستان، روستای عشوند. منبع: (مجموعه گره زرین- آقای فلکی)	

جدول ۳- آنالیز خطی فرش‌های لچک ترنج‌دار روستای عشوند نهاوند. منبع: (نگارندگان)

تصویر ۶	آنالیز خطی تصویر ۶	آنالیز خطی ترنج
آنالیز خطی حاشیه		**آنالیز خطی لچک**
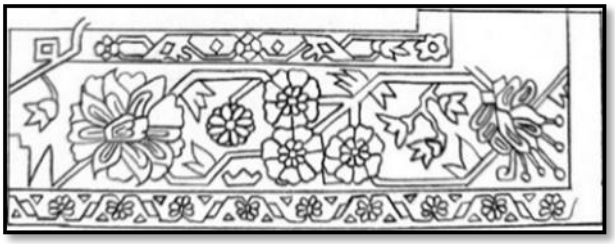		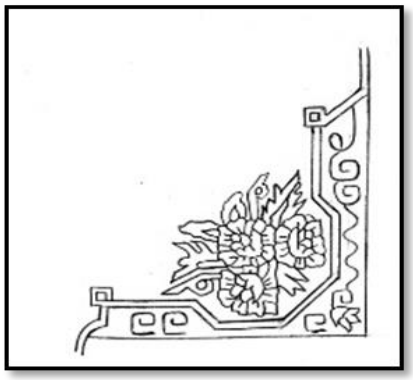
مشخصات فرمی و فنی: ابعاد: ۱۱۰*۱۶۰ بافت: نامتقارن درشت‌باف با رج‌شمار حدوداً ۳۰		
ویژگی ساختاری طرح: ساختار کلی به‌صورت لچک ترنج می‌باشد و ویژگی مهم این طرح جهت شناسایی دسته‌گل‌هایی که درون گلدان در متن طرح به‌صورت سه‌تایی به‌کاررفته و قسمتی از آن (گلدان) داخل حاشیه طرح قرار گرفته‌است.		

ساختار فرمی طرح فرش کَلِه‌گُلی یا گُل‌خار:

ترنج به‌صورت ۹۰ درجه طراحی شده در مرکز ترنج اشکال دایره، مربع و هشت ضلعی به‌کاررفته است که دور آن‌ها پره‌های گل دوازده پر به‌صورت نامنظم قرار گرفته‌است قاب‌های کناری به‌صورت قرینه و منظم طراحی شده و در درون قاب گل سه‌پر قرار گرفته، قاب‌های وسط به‌صورت غیرقرینه طراحی شده که درون آن‌ها از نقش‌مایه‌های گیاهی مثل گل پنبه‌ای استفاده شده‌است. فرم لچک این طرح شکسته و کوچک بوده که یک دسته‌گل به‌صورت سه‌تایی که از مشخصه‌های اصلی طرح کله‌گلی یا گل‌خار است به‌صورت معلق در روی لچک قرار گرفته و در قسمت داخلی لچک در مرکز آن یک گل سه‌پر به‌همراه گردش‌های متصل و منفصل قرار گرفته و در سمت دیگر آن دو گردش منفصل قرار گرفته‌است. حاشیه این طرح شامل یک حاشیه پهن و دو حاشیه باریک است که در این نمونه که مورد بررسی قرار دادیم دو حاشیه باریک با هم متفاوت بوده و به حاشیه کوچک داخلی در زبان محلی، ماهی و حاشیه کوچک بیرونی را نصفه سیب می‌گویند. طرح نصفه سیب تقریباً در تمامی فرش‌های نهاوند به‌کاررفته است. در حاشیه پهن هم گردش‌ها به‌صورت شکسته کار شده و روی آن دسته‌گل سه‌تایی که از مشخصه‌های این طرح است و همچنین گل گرد هشت‌پر طراحی شده‌است. رنگ زمینه حاشیه پهن به رنگ آبی می‌باشد (جدول ۳).

جدول ۴- آنالیز خطی فرش لچک ترنج‌دار گلدانی عشوندی روستای عشوند نهاوند. منبع: (نگارندگان)

تصویر ۷	آنالیز خطی تصویر ۷	آنالیز خطی ترنج
	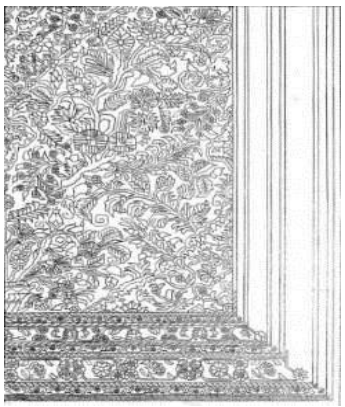	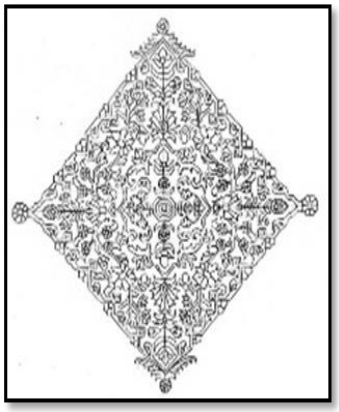
آنالیز خطی حاشیه		**آنالیز خطی لچک**
		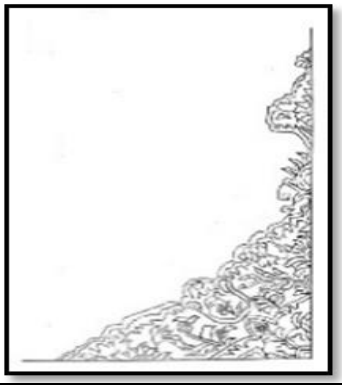
مشخصات فرمی و فنی: ابعاد: ۳۰۰*۴۰۰ بافت: نامتقارن رج‌شمار: درشت باف حدوداً ۳۵		
ویژگی ساختاری طرح: ویژگی ساختاری این طرح جهت شناسایی این است که کل متن فرش با گلدان و دسته‌های گل طراحی شده‌است.		

ساختار فرمی طرح فرش گلدانی عُشوندی:

ترنج این طرح به‌صورت ۹۰ درجه و قاب بیرونی آن به‌صورت ۴۵ درجه طراحی شده و ساختار لوزی دارد. فضاسازی آن با اسلیمی و به‌صورت شکسته انجام شده و نقش‌مایه‌های آن به‌صورت متصل و شکسته با نقش‌مایه‌های نباتی چون گل‌گرد و غنچه طراحی شده‌است. لچک نیز مانند ترنج آن به‌صورت ۹۰ درجه طراحی شده و فضاسازی آن با اسلیمی صورت گرفته و در انتهای قسمت عمودی لچک، سرلچک قرار دارد و نقش‌مایه‌هایی چون گل هشت‌پر، چهارپر و برگ در آن به‌کاررفته است. حاشیه این طرح شامل دو حاشیه پهن و سه حاشیه باریک و زنجیره می‌باشد که حاشیه پهن بیرونی، پهن‌تر از حاشیه پهن داخلی می‌باشد طرح‌های دو حاشیه پهن متفاوت می‌باشد، در هر دو حاشیه پهن از گردش‌هایی شکسته با دسته‌گل‌های سه‌تایی استفاده شده‌است و به هر دوی آن‌ها حاشیه گلی می‌گویند، حاشیه‌های باریک مشابه هم و طرح نصفه‌سیب می‌باشد و در زنجیره‌ها هم از سه طرح مختلف استفاده شده‌است. رنگ زمینه حاشیه پهن بیرونی آبی و حاشیه پهن داخلی سفید و هم‌رنگ با ترنج فرش می‌باشد (جدول ۴).

جدول ۵- آنالیز خطی فرش لچک ترنج‌دار برگ بیدی روستای عشوند نهاوند. منبع: (نگارندگان)

تصویر ۸	آنالیز خطی تصویر ۸	آنالیز خطی ترنج
	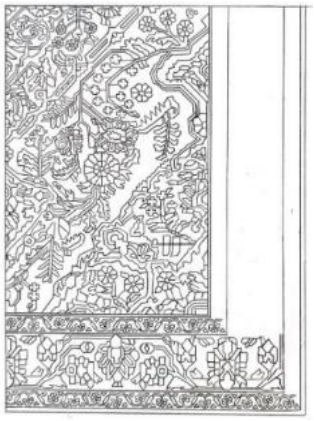	
آنالیز خطی حاشیه		**آنالیز خطی لچک**
مشخصات فرمی و فنی: ابعاد: ۱۵۰*۲۱۰ بافت: نامتقارن رج‌شمار: درشت باف حدوداً ۳۵		
ویژگی ساختاری طرح: ساختار لچک ترنج دارد و ویژگی ساختاری آن به جهت شناسایی وجود برگ‌هایی شبیه برگ درخت بید که چندین بار در متن آن تکرار شده و همچنین در لچک آن قرار دارد است.		

ساختار فرمی طرح فرش (برگ بیدی): ترنج این طرح روی فرم لوزی قرار دارد و به‌صورت ۹۰ درجه و شکسته طراحی شده‌است و فضاسازی آن با اسلیمی صورت گرفته‌است. از نقش‌مایه‌هایی چون گل‌گرد هشت‌پر، گل شاه‌عباسی، غنچه و برگ استفاده شده‌است. لچک طرح برگ بیدی نیز همانند ترنج به‌صورت ۹۰ درجه طراحی شده و فضاسازی آن با اسلیمی صورت گرفته و دارای دو متن می‌باشد که فرم فضاسازی آن بسیار شبیه به همان طرح گلدانی عشوندی می‌باشد. لچک نسبتاً بزرگ طراحی شده و دارای سرلچک می‌باشد و در متن آن از نقش‌مایه‌های برگ بید، گل شاه‌عباسی، گل هشت‌پر و برگ کنگره‌دار استفاده شده‌است. حاشیه از دو حاشیه باریک با طرح نصفه‌سیب و یک حاشیه پهن تشکیل شده که در حاشیه پهن از گردش ختایی با گل شاه‌عباسی، غنچه و برگ به‌صورت شکسته استفاده شده‌است. رنگ حاشیه پهن هم‌رنگ با متن انتخاب شده و به رنگ لاکی است (جدول ۵).

جدول ۶- آنالیز خطی فرش ترنج‌دار شکارگاهی روستای عشوند نهاوند. منبع: (نگارندگان)

تصویر ۹	آنالیز خطی تصویر ۹
آنالیز خطی ترنج	**آنالیز خطی حاشیه**
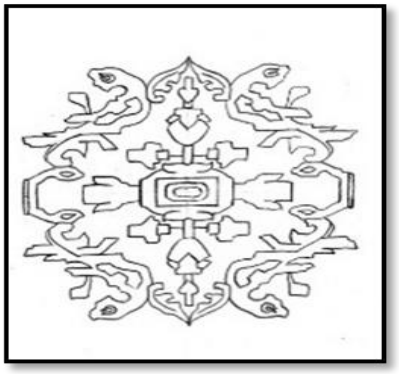	
مشخصات فرمی و فنی:	
ابعاد: ۱۵۶*۱۰۸ بافت: نامتقارن رج‌شمار: درشت باف حدوداً ۳۰	
ویژگی ساختاری طرح: ساختار این طرح ترنج‌دار شکارگاهی است که علاوه‌بر ترنج از مشخصه‌های این طرح استفاده از نقش‌مایه‌های حیوانی مانند گوزن، طاووس، پرنده و نباتی مانند درخت، گل و گلدان در متن است، هم‌چنین در حاشیه از نقوش حیوانی چون پرنده استفاده می‌شود.	

ساختار فرمی طرح فرش شکارگاهی: ترنج این طرح کوچک‌تر از نصف عرض متن و به‌صورت ۹۰ درجه طراحی شده و فضاسازی آن با گردش اسلیمی و نقش‌مایه پرنده طراحی شده و در مرکز ترنج از اشکال هندسی بیضی و مستطیل به‌صورت شکسته استفاده شده‌است. حاشیه این طرح شامل حاشیه پهن و کوچک می‌باشد که در حاشیه پهن با توجه به این‌که طرح شکارگاهی می‌باشد از گردش‌هایی شکسته با نقش‌مایه‌های حیوانی پرنده و نباتی گل شش‌پر استفاده شده و حاشیه‌های کوچک همان طرح نصفه‌سیب است که داخل نقشه ساده شده‌است. رنگ زمینه حاشیه پهن هم به رنگ آبی و حاشیه‌های کوچک لاکی می‌باشد (جدول ۶).

جدول ۷- آنالیز خطی فرش ترنج‌دار گلستان روستای عشوند نهاوند. منبع: (نگارندگان)

تصویر ۱۰	آنالیز خطی تصویر ۱۰
آنالیز خطی ترنج	**آنالیز خطی حاشیه**
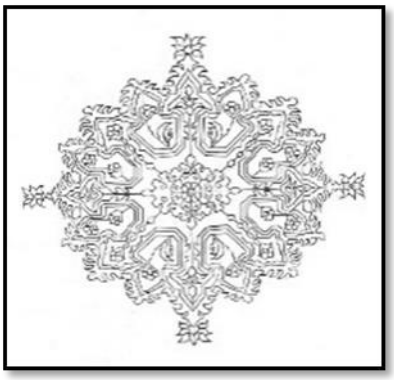	
مشخصات فرمی و فنی: ابعاد: ۱۵۰*۲۵۰ بافت: نامتقارن رج‌شمار: درشت باف حدوداً بین ۲۵ تا ۳۰	
مشخصات ساختاری طرح: ساختار این طرح ترنج‌دار درختی است. ویژگی ساختاری این طرح این است که این طرح تلفیقی از طرح درخت زندگی نهاوند و طرح کله‌گلی (ترنج کله‌گلی) است.	

ساختار فرمی طرح فرش گلستان: ترنج طرح گلستان که به آن ترنج خورشیدی می‌گویند، همانند ترنج طرح کله‌گلی می‌باشد و فرم آن به‌صورت دایره‌ای می‌باشد. مرکز آن با گل هشت‌پر طراحی شده و در قاب‌های آن از نقوش نباتی چون گل سه‌پر و برگ استفاده شده‌است. حاشیه این طرح دارای یک حاشیه پهن و دو حاشیه کوچک بوده که حاشیه‌های کوچک همان طرح نصفه‌سیب نهاوند است و در حاشیه پهن از نقوش جانوری آهو و گل و گلدان و بوته گل استفاده شده‌است. رنگ زمینه حاشیه پهن آبی است (جدول ۷).

بحث و یافته‌های پژوهش:

ساختار متن فرش‌های لچک و ترنج‌دار نهاوند:

متن فرش‌های نهاوند که از نوع روستایی‌باف می‌باشند، بخش اصلی ساختار فرمی آن‌ها را شکل می‌بخشد و با حاشیه احاطه شده‌است؛ چرا که اکثر بافندگان فرش‌های روستایی اهتمام خود را در آرایش و تزیین متن به‌کار برده‌اند. به‌نحوی که متن فرش به‌ندرت خالی دیده می‌شود و براساس ترکیبات متن می‌توان دو نوع از فرش‌های روستایی را با نام فرش‌های لچک و ترنج‌دار و فرش‌های فاقد لچک و ترنج نام برد (حاج‌محمدحسینی، ۱۳۸۶: ۷۸). از نظر ساختار

نقوش، متن فرش‌های روستایی در سه نوع طبقه‌بندی قرار گرفته‌اند: نقوش هندسی، نقوش انتزاعی و نقوش گیاهی. از این‌رو در ساختار فرش‌های نهاوند نیز علاوه‌بر نقش‌مایه‌های انتزاعی که از اشکال ساده شده و تجرید یافته همچون اسلیمی‌ها شکل گرفته‌است، از نقش‌مایه‌های طبیعت‌گرای نباتی (گیاهی)، حیوانی و اشیاء به‌صورت شکسته و در قالب اشکال و نقش‌مایه‌های هندسی استفاده شده‌است. بر اساس جدول (۸) تنوعی از نقش‌مایه‌های طبیعت‌گرا در انواعی از دسته‌گل‌ها، درخت‌ها و نقش‌مایه‌های جانوری چون انواعی از پرندگان و آهو در انواع مختلف و اشیاء قرار گرفته‌اند. بر این اساس کاربرد نقش‌مایه‌های طبیعت‌گرا همچون انسان، جانوران و گیاهان در متن فرش‌های روستایی‌باف الگوی تصویری روایی را القاء می‌نماید که دارای مضامین داستانی، طبیعت و روستایی‌اند می‌باشند (همان: ۷۹).

جدول ۸- نقش‌مایه‌های فرش‌های نهاوند. منبع: (نگارندگان)

	نقش‌مایه‌ها						
نقش‌مایه نباتی (گیاهی)	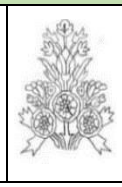						
	دسته‌گل						برگ بید
				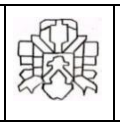			
	دسته‌گل						
	دسته‌گل						
	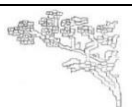						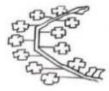
	درختی						
نقش‌مایه نباتی (جانوری)		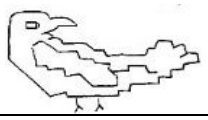	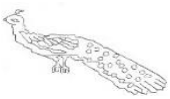				
	پرندگان						
	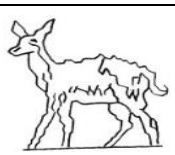	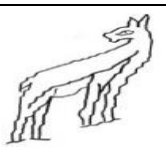	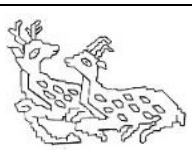				
	آهو	گوزن	آهو				عقاب
نقش‌مایه اشیاء							
	گلدان						

ساختار ترنج در فرش‌های لچک ترنج‌دار نهاوند:

در فرش‌های ترنج‌دار منطقه نهاوند همانند ساختار اصلی فرش‌های ترنج‌دار، ترنج مهم‌ترین عنصر ترکیب محسوب می‌شود که در اشکال متنوعی همچون لوزی، شش‌ضلعی و هشت‌پر به‌همراه الحاقاتی چون سرترنج همراه است. از این‌رو بر اساس جدول (۹) ترنج‌های به‌کاررفته در فرش‌های لچک و ترنج‌دار نهاوند در قالب اشکال هندسی، دایره‌ای و بیضی متشکل از شمسه‌ها و لوزی‌های متنوعی نمود یافته‌اند. همان‌طوری که در فرهنگ جامع فرش در مورد فرش‌های روستایی آمده‌است: با وجود تنوعی که در طرح و رنگ فرش‌های روستایی وجود دارد؛ عموماً ساده و با اشکال هندسی و شکسته به‌صورت ذهنی‌باف بافته می‌شوند که از اصالت طرح و نقش برخوردارند (دانشگر، ۱۳۷۶: ۴۰۰؛ حاج‌محمدحسینی، ۱۳۸۶: ۶۵)؛ لذا کاربرد تنوعی از نقش‌مایه‌های تجریدی همچون اسلیمی‌ها و ختایی‌هایی متشکل از گل شاه‌عباسی، غنچه و سایر عناصر طبیعت‌گرا به‌صورت شکسته مشهود است. در نمونه فرش‌های ترنج‌دار نهاوند از نقش‌مایه‌های نباتی چون پرندگان نیز در قالب ساختار ترنج استفاده شده‌است.

جدول ۹- تصاویر خطی ترنج در فرش‌های لچک ترنج و ترنج‌دار نهاوند. منبع: (نگارندگان)

تصاویر خطی ترنج در فرش‌های لچک ترنج نهاوند		
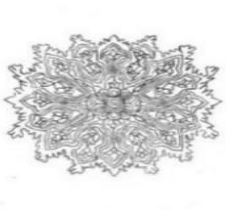	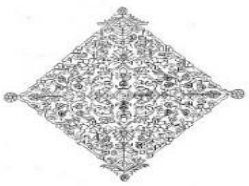	
تصویر ۱۱	تصویر ۱۲	تصویر ۱۳
تصاویر خطی ترنج در فرش‌های ترنج‌دار نهاوند		
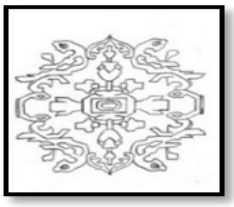	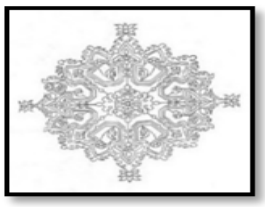	
تصویر ۱۴	تصویر ۱۵	

ساختار لچک در فرش‌های لچک ترنج‌دار نهاوند

لچک در فرش‌های نهاوند در ابعاد بزرگ و کوچک و به فرم‌های معمولی، معلق، در جهت طولی پیوسته، در جهت عرضی پیوسته و یا طولی و عرضی پیوسته باهم و گاهی دارای سرلچک پیوسته است. بر اساس آنالیز خطی لچک‌ها که در جدول (۱۰) قرار داده شده، قالب اصلی لچک در ابعاد بزرگ و کوچک به همراه سرلچک مشاهده می‌شود که با استفاده از اسلیمی‌ها و نقش‌مایه‌های برگ بید، گل شاه‌عباسی، گل هشت‌پر و برگ کنگره به‌صورت شکسته بازنمود یافته‌است.

جدول ۱۰- تصاویر خطی لچک در فرش‌های لچک‌ترنج‌دار روستای عشوند نهاوند. منبع: (نگارندگان)

تصاویر خطی لچک در فرش‌های لچک‌ترنج‌دار روستای عشوند نهاوند		
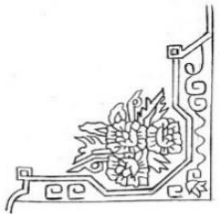	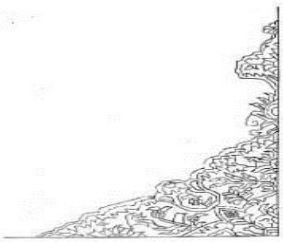	
تصویر ۱۶	تصویر ۱۷	تصویر ۱۸

ساختار حاشیه در فرش‌های لچک ترنج‌دار نهاوند

ساختار حاشیه فرش‌های لچک ترنج‌دار و ترنج‌دار نهاوند در بردارنده حاشیه بزرگ و دو حاشیه کوچک است. همان‌طوری که در جدول (۱۱) مشهود است، متشکل از عناصر و نقش‌مایه‌های تجریدی همچون اسلیمی‌ها، گل‌های شاه‌عباسی و هشت‌پر بوده که به‌صورت شکسته نمایان است. علاوه‌بر نقش‌مایه‌های مذکور در نمونه فرش‌های ترنج‌دار کاربرد نقش‌مایه‌های طبیعت‌گرا و جانوری همچون آهو، گل، گلدان و بوته در هماهنگی با متن طبیعت‌گرا نمود یافته‌است.

جدول ۱۱- تصاویر خطی حاشیه در فرش‌های لچک ترنج و ترنج‌دار روستای عشوند نهاوند. منبع: (نگارندگان)

تصاویر خطی حاشیه در فرش‌های لچک ترنج‌دار روستای عشوند نهاوند	
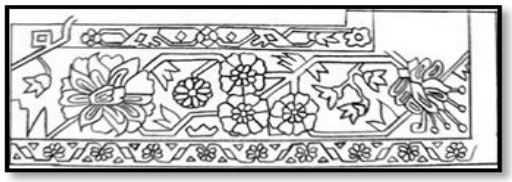	
تصویر ۱۹	تصویر ۲۰
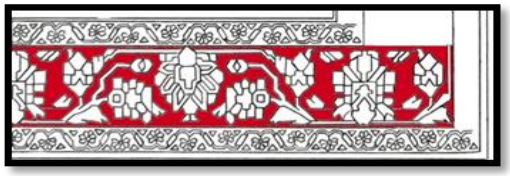	
تصویر ۲۱	
تصاویر خطی حاشیه در فرش‌های ترنج‌دار روستای عشوند نهاوند. منبع: (نگارندگان)	
تصویر ۲۲	تصویر ۲۳

نتایج یافته‌ها

طبق بررسی جامعه آماری در شهرستان نهاوند بیشترین میزان نمونه‌ها مربوط به روستای عُشوند با ۵ نمونه و کمترین‌ها مربوط به روستاهای گل‌حیدر، زاغه، زرامین، بانسره، انگشته، ده‌جغایی و باباقاسم با یک نمونه است و با توجه به کثرت نمونه‌ها در روستای عُشوند در این مقاله به بررسی طرح‌های این روستا پرداخته شد. در این میان طرح‌های لچک ترنج، ترنج‌دار، درختی، افشان، محرابی‌گلدانی و پشت‌سرهم (سرهم‌سوار) شناسایی و طبقه‌بندی گردید که طرح لچک ترنج با ۱۲ نمونه بیشترین ساختار را به خود اختصاص داده و طرح افشان و محرابی با یک نمونه کمترین ساختار را دارد. در رابطه با نحوه اجرا نقوش با توجه به این‌که سبک منطقه روستایی‌باف بوده همه طرح‌ها با نقوش شکسته اجرا شده‌است. بیشترین تقسیم مورد استفاده در متن به ۱/۴ اختصاص دارد. در نمونه‌هایی که شیوه بافت آن‌ها مشخص بود شیوه بافت، به روش بافت تخت اختصاص داشت. در بین نمونه‌های انتخابی همه‌ی فرش‌های انتخابی از نوع درشت‌بافت با گره نامتقارن یا فارسی بودند که بالاترین رج‌شمار آن‌ها ۳۵ بود. طرح‌های نهاوند تقریباً به جز یک مورد همگی به‌صورت پرکار بوده و در نهاوند فرش کف‌ساده وجود ندارد. فرم ترنج به‌کاررفته در فرش‌های نهاوند اکثراً در قالب لوزی نمایان است. فرم لچک‌ها در فرش‌های دارای لچک بیشتر به‌صورت مثلث قائم‌الزاویه و در قسمت طولی متصل و پیوسته بوده و بعد از آن بیشتر دارای لچک متصل از قسمت طولی و عرضی با هم است و کمتر از لچک معمولی و لچک عرضی پیوسته استفاده شده‌است. از بین طرح‌های نهاوند طرحی که می‌توان گفت تقریباً در اکثر مناطق فرش‌بافی نهاوند بافته می‌شود طرح کله‌گلی عشوند می‌باشد که یک طرح صادراتی نیز می‌باشد. رنگ مورد استفاده برای زمینه فرش‌های نهاوند بیشتر رنگ مشکی و سپس لاکی می‌باشد که امروزه رنگ سفید هم زیاد استفاده می‌شود.

در فرش‌های نهاوند از نقش‌مایه نباتی دسته‌گل خصوصاً دسته‌گل‌های سه‌تایی با گل‌گرد زیاد استفاده شده‌است که این دسته‌گل‌های سه‌تایی یکی از مشخصه‌های فرش نهاوند است و همچنین نقش‌مایه گلدان هم در متن و هم در حاشیه فرش‌ها کاربرد زیادی داشته‌است. نقش‌مایه‌هایی چون گل و گلدان یا درخت و گلدان و حیواناتی چون پرنده، طاووس، آهو و گوزن نیز به نسبت زیاد استفاده شده‌است. تقریباً می‌توان گفت در همه‌ی طرح‌های نهاوند در حاشیه کوچک از طرح نصفه‌سیب استفاده شده که این طرح نیز یکی‌دیگر از مشخصه‌های فرش‌های نهاوند است. فرش‌ها از ۵ دهه تا به امروز تغییرات اساسی نداشته، رنگ‌بندی‌های جدید اضافه شده و طرح گاوخری از نقوش شکسته به نقوش گردان نزدیک شده و طرح‌های برگ بیدی، تفنگی و تقاری حدوداً از ۲۵ سال پیش دیگر بافته نمی‌شوند و کمیاب شده‌اند و طرح‌های گاوخری (درخت زندگی) و لچک سفید از حدوداً ۱۰ سال پیش کمتر بافته می‌شوند. طرح‌های کله‌گلی که تقریباً می‌توان گفت در تمامی روستاهای دارای بافندگی بافته می‌شد و همچنین طرح گل‌حیدر که برخلاف طرح کله‌گلی، در روستاهای دیگر خیلی‌کم بافته می‌شد این دو طرح بیشترین میزان بافت را در فرش‌های نهاوند دارند و هر دو طرح صادراتی نیز می‌باشند. براساس مطالعات انجام یافته از نمونه فرش‌های لچک و ترنج‌دار نهاوند سازگاری و هم‌سویی طرح و نقش با طبیعت مشهود بوده، به نحوی که در ساختار فرمی متنوع، اشکال طبیعت‌گرا به‌صورت هندسی و شکسته به تصویر کشیده شده‌اند. بر طبق مطالعات انجام یافته، انواع مختلفی از فرش‌های لچک و ترنج‌دار منطقه نهاوند از نظر تنوع نقش‌مایه‌ها و رنگ‌بندی دیده می‌شود. کاربرد نقش‌مایه‌های نباتی همچون دسته‌گل‌ها، درخت‌ها و همچنین حیواناتی چون طاووس، گوزن و ... به‌همراه استفاده از نقش‌مایه‌های گلدان در نمونه‌ها دیده می‌شود. در این میان علی‌رغم تنوع فرش‌ها، کاربرد عناصر و نقش‌مایه‌های مشترک در اکثر طرح‌ها مدنظر می‌باشد. لذا انواع مختلفی از عناصر درخت و دسته‌گل در ترکیب متن و لچک و ترنج به‌کاربرده شده‌است. از نظر طرح استفاده از لچک و ترنج با تراکم و فشردگی

نقش‌مایه‌ها و همچنین کاربرد نقش‌مایه‌های تکی دیده می‌شود. تلفیق بین عناصر تجریدی و طبیعت‌گرای نباتی و اشیاء به‌دلیل مؤلفه روستایی فرش‌های این منطقه در فرش‌های لچک ترنج‌دار بارز است.

جدول ۱۲- آنالیز فرش‌های طرح لچک ترنج و ترنج‌دار نهاوند. منبع: (نگارندگان)

آنالیز فرش‌های طرح لچک ترنج و ترنج‌دار نهاوند				
لچک ترنج				
حاشیه	لچک	ترنج	آنالیز خطی فرش	طرح فرش
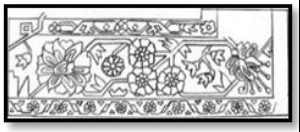				
		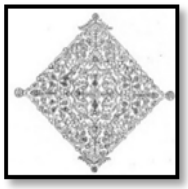		
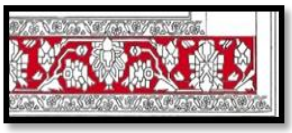				
ترنج‌دار				
	–			
	–			

ویژگی‌های شاخص طرح و نقش فرش‌های نهاوند براساس بررسی طرح‌های منطقه

بر اساس مطالعه نمونه‌های پژوهش حاضر، نقش‌پردازی به‌دلیل سبک روستایی به‌صورت شکسته است که بیشترین ابعاد به‌کاررفته در قالی‌های این منطقه پرده‌ای یا ۴ متری است. در میان طرح‌ها، طرح لچک ترنج بیشترین میزان استفاده را در منطقه نهاوند دارد. در زمینه رنگ‌بندی رنگ زمینه (متن) مشکی با حاشیه آبی و یا لاکی بیشترین استفاده را در منطقه دارد. بخش‌های اصلی قالی همچون متن، حاشیه، ترنج و لچک از مؤلفه خاصی برخوردارند:

متن: نقش‌پردازی در متن بیشتر به‌حالت عمودی است. در متن فرش‌ها با توجه به اقلیم منطقه که کوهستانی و دارای سراب‌های فراوان است استفاده از نقوش نباتی چون دسته‌گل، درخت و حیوانی چون پرنده در طرح‌های منطقه زیاد است.

حاشیه: استفاده از طرح نصفه سیب به‌عنوان پرکاربردترین حاشیه کوچک که تقریباً در تمامی فرش‌های منطقه نهاوند استفاده می‌شود. از نظر ساختار فرمی بیشترین تقسیم‌بندی حاشیه سه، پنج است که در بعضی موارد حاشیه در تداخل با هم یا تداخل با متن است.

فرم ترنج: استفاده از فرم لوزی فرم پرکاربرد در منطقه است که علاوه‌بر تک‌ترنج در قالی‌ها در بعضی کناره‌ها فرم ۵ ترنج به‌کاررفته است که نشان از فرد بودن تعداد ترنج‌ها دارد. بر اساس مطالعه نمونه‌ها نقش‌پردازی در ترنج‌ها بیشتر به‌صورت پُرکار است.

فرم لچک: فرم اکثر لچک‌ها در قالب مثلث قائم‌الزاویه و بیشتر در قسمت طولی متصل و پیوسته است. در میان نمونه‌ها بعد از قسمت طولی بیشترین تعداد لچک متصل و پیوسته در قسمت طولی و عرضی با هم است و فضاسازی لچک‌ها بیشتر به‌صورت دو متن بوده که در این میان بعضی فضاسازی لچک‌ها به‌صورت پلکانی است.

منابع

- استون، پیتراف. (۱۳۹۱). *فرهنگ‌نامه فرش شرق*. مترجم اربابی بیژن، تهران: مؤسسه انتشاراتی جمال هنر.
- جلیلیان، نعیمه. (۱۳۹۱). *پایان‌نامه بررسی نقوش فرش روستایی بافت همدان*. دانشکده هنر و معماری، سمنان، ایران.
- حاج‌محمدحسینی، همایون؛ و آیت‌الهی، حبیب‌الله. (۱۳۸۴). زیبایی‌شناسی فرش‌های روستایی ایران. *گلجام*، ۱(۱)، ۹۴-۶۱.
- دانشگر، احمد. (۱۳۷۶). *فرهنگ جامع فرش یادواره (دانشنامه ایران)*. تهران: ناشر مؤسسه چاپ و انتشارات یادواره اسدی.
- دانشگر، احمد. (۱۳۹۵). *دانش‌نامه فرش ایران*. تهران: انتشارات سبک زندگی.
- زیاد، مهلا. (۱۳۹۵). *پایان‌نامه مطالعه تحلیلی عناصر شکل‌دهنده قالی‌های روستایی ایران (با تأکید بر قالی همدان)*. دانشکده هنر و معماری، علم و هنر یزد، ایران.
- ژوله، تورج. (۱۳۸۱). *پژوهشی در فرش ایران*. تهران: انتشارات یساولی.
- ژوله، تورج. (۱۴۰۰). *راهنمای ساده و مصور قالی ایران*. تهران: انتشارات یساولی.
- صباحی، سیدطاهر. (۱۳۹۳). *چکیده‌ای از تاریخ و هنر قالی‌بافی مشرق زمین به اهتمام دکتر مسعود اسعدی*. تهران: خانه فرهنگ و هنر گویا.
- صوراسرافیل، شیرین. (۱۳۷۵). *تاریخ منقوش فرش همدان*. تهران: نشر مینا.
- طالب‌پور، فریده. (۱۳۹۰). بررسی ویژگی‌های قالی همدان. *جلوه هنر دوره جدید*، ۶، ۲۸-۲۳.
- عباسی، الهام. (۱۳۸۹). *صنایع و فرش دست‌باف در نهاوند*. *فرهنگان*، ۳(۳۸)، ۱۵۲-۱۳۳.
- فلکی. (۱۴۰۲). مجموعه گره زرین.
- قانی، افسانه. (۱۴۰۱). معناشناختی نقوش قالی‌های لچک و ترنج ایلام با رویکرد انسان‌شناسی فرش. *پژوهش‌نامه بختیاری‌شناسی و اقوام ایرانی*، ۱(۲)، ۳۰۳-۲۶۵.
- کولیوند، یاسر. (۱۴۰۲). مجموعه شخصی یا آرشیو شخصی.
- نصیری، محمدجواد. (۱۳۷۴). *سیری در هنر قالی‌بافی ایران*. تهران: ناشر مؤلف.
- یساولی، جواد. (۱۳۷۵). *مقدمه‌ای بر شناخت قالی ایران*. تهران: ناشر فرهنگسرا (یساولی).